

ВІДГУК
офіційного опонента доктора економічних наук,
професора Писаревського Іллі Матвійовича
на дисертаційну роботу Торопової Дарії Дмитрівни
на тему «Організаційно-економічні аспекти забезпечення
комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії України»,
що представлена на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі
знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
за спеціальністю 051 «Економіка»

Актуальність теми наукового дослідження

На сьогоднішній день туристичний сектор володіє суттєвим потенціалом щодо стимулювання соціально-економічних трансформацій у країнах, забезпечуючи генерування значної частки ВВП, створення нових робочих місць і нарощення інвестицій, насамперед, в економіку територіальних громад, сприяючи тим самим зниженню асиметричності розвитку окремих регіонів. Разом з цим туристична індустрія протягом останніх років продемонструвала свою динамічність та стійкість, витримавши виклики коронакризового періоду та миттєво адаптувавшись під мінливі індивідуальні уподобання споживачів. Завдяки подальшому розширенню ринку туристичних послуг, стабільному зростанню доходів і дієвому пристосуванню до світових змін туристичний сектор і надалі буде залишатися ключовим рушієм розвитку глобальної економіки.

Для українських підприємств туристичної індустрії нинішній період розвитку є справжнім випробуванням на міцність і здатність зберегти свій потенціал в умовах постійної небезпеки. Адже через загрозу обстрілів і руйнування інфраструктури підприємства туристичної галузі втратили не тільки можливість повноцінно надавати туристичні послуги, а й розвиватися на сталих засадах. Разом з цим, низька конкурентоспроможність туристичної галузі країни обумовлена й використанням неефективних інструментів розвитку туристичних підприємств та ігноруванням потенціалу партнерської співпраці суб'єктів ринку туристичних послуг, що вказують на доцільність перегляду політики та механізмів забезпечення розвитку підприємств туристичної індустрії.

Зважаючи на критично значущу роль співпраці в об'єднанні локальних зусиль українських туристичних підприємств для стимулювання процесів розвитку туристичного сектору країни надзвичайно актуальним є дослідження Торопової Дарії, присвячене розробленню теоретичних засад, удосконаленню методичних підходів і практичних рекомендацій щодо організаційно-економічного забезпечення комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії.

Зв'язок теми дослідження з науковими програмами, планами, темами

Окремі наукові результати і висновки дисертаційного дослідження, а саме теоретичні положення комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії та концептуальний підхід щодо забезпечення їх комплементарного зростання, було використано при виконанні ініціативної науково-дослідної роботи на базі Українського державного університету залізничного транспорту за темою «Організаційно-економічні засади розвитку підприємств туристичної індустрії України» (номер державної реєстрації № 0121U110460).

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій

Наукові положення, висновки та рекомендації, представлені у виконаному Тороповою Дарією дослідженні, базуються на застосуванні як загальнонаукових, так і спеціальних методів. При розробленні і формулюванні ключових положень, які містять наукову новизну, автором було враховано результати сучасних фундаментальних та прикладних досліджень українських і зарубіжних вчених з проблематики забезпечення розвитку підприємств, зокрема і туристичної індустрії, інформаційних даних туристичних підприємств, Державної служби статистики України, періодичних видань, законодавства і власних досліджень.

Обґрунтованість результатів роботи підтверджується використанням сучасних методів дослідження – порівняльного аналізу і графічного методу, морфологічного аналізу, систематизації і класифікації, моделювання, аналогії та конкретизації, логіко-діалектичного, абстрактно-логічного, структурно-функціонального, експертного і розрахунково-аналітичного методів.

Дослідження є структурно логічним. Зміст дисертації, який відповідає назві теми, засвідчує завершеність дослідження. Елементи наукової новизни та висновки дослідження свідчать про досягнення поставленої мети і вирішення завдань дисертаційного дослідження.

Про значний рівень обґрунтованості положень дисертації дозволяють стверджувати і нижче зазначені її теоретичні та прикладні розробки, пропозиції та висновки, що були отримані в дисертаційній роботі.

Ґрунтуючись на детальному аналізі темпів і напрямів розвитку глобальної туристичної індустрії і вивченні світової практики стимулювання прогресивних змін у туристичній сфері, що детально описано на стор. 29-48, автором ідентифіковано та систематизовано глобальні імперативи розвитку підприємств туристичної індустрії, характерні для сучасного етапу трансформації світового

економічного порядку. Останні представлено в розрізі соціальних, економічних, екологічних, воєнно-політичних та науково-технічних груп (стор. 49-56).

Дослідження стану і тенденцій розвитку підприємств туристичної індустрії України дозволило встановити, що криза перебудови, світова фінансово-економічна криза, анексія Криму і територій Донецької та Луганської областей, пандемія COVID-19 та повномасштабне воєнне вторгнення спричинили суттєві коливання на ринку туристичних послуг України і зумовили занурення підприємств галузі в стан глибокої кризи (стор. 57-76). Зважаючи на високу вразливість українських туристичних підприємств як до міжнародних коливань та національних деструктивних процесів, так і кризових явищ, характерних даному сектору, проблеми розвитку підприємств туристичної індустрії запропоновано систематизувати шляхом їх виділення за напрямками опосередкованого і прямого впливу та консолідації останніх за такими групами, як інституційні, економічні, інфраструктурні, екологічні, соціальні, маркетингово-інформаційні та безпекові (стор. 77-80).

Зважаючи на те, що на сьогоднішній день на розвиток підприємств туристичної індустрії впливає велика кількість різноманітних чинників як зовнішнього, так і внутрішнього середовища, автором проведений ґрунтовний аналіз особливостей їх впливу на діяльність туристичних підприємств (стор. 81-93). Встановлено, що жорстка конкуренція на ринку туристичних послуг і поширення кризових явищ обумовлюють складність, багатокомпонентність, наявність численних внутрішніх і зовнішніх зв'язків, притаманних сучасній індустрії туризму. Відзначено, що під впливом цифровізації значно трансформуються міжгалузеві зв'язки суб'єктів туристичної сфери, сприяючи формуванню нових організаційних моделей мережевої інтеграції (стор. 94-99). Зважаючи на доцільність поглиблення міжгалузевої співпраці підприємств туристичної індустрії, виділено чинники мотиватори та бар'єри реалізації партнерських комунікацій у даній сфері (стор. 100-103).

Вивчення теоретичного базису забезпечення розвитку підприємств дозволило встановити поширення підходів до стимулювання якісних трансформацій, в основу яких покладено потенціал взаємодії суб'єктів, що знайшло відображення в теоріях синергетики, інтеграції, емерджентності. Дослідження характерних рис та еволюції перелічених теорій дозволило автору доповнити їх перелік теорією комплементарності, відповідно до якої взаємовідповідність та взаємодоповнення елементів забезпечує нарощення цінності як окремих компонентів, так і системи в цілому, і сприяє формуванню прогресивних комунікацій її суб'єктів. Це склало основу формулювання автором власного бачення комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії як процесу якісної трансформації підприємств

туристичного сектору, реалізованої за рахунок формування та використання комплементарного потенціалу суб'єктів господарювання і застосування його інструментарію у процесі підтримки партнерських комунікацій (стор. 106-125).

Для оцінювання ефективності використання підприємствами туристичної індустрії України потенціалу їх партнерської співпраці проведено оцінювання рівня розвитку туристичної сфери шляхом розрахунку індексів якості транспортної інфраструктури, розвиненості туристичної інфраструктури, якості послуг та сервісного обслуговування, інтелектуально-кадрового та інформаційно-цифрового забезпечення туристичного сектору (стор. 126-141). Зважаючи на погіршення становища підприємств туристичної індустрії у 2020-2021 рр. і враховуючи суттєвий туристично-рекреаційний та інфраструктурний потенціал України, запропоновано реалізацію концепції забезпечення комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії (стор. 142-149). В основу даної пропозиції автором покладено партнерство зацікавлених сторін і формування ними комплементарних активів, серед яких: імерсивність комунікацій, омніканальність управління процесами, спільний проєктний потенціал і відкритість інноваційних систем, стійкі моделі споживання, мультифункціональні команди, персоналізована споживча цінність.

Проведений аналіз еволюції ринку туристичних послуг і розкриття особливостей трансформації цінностей, поведінки туристів і моделей споживання туристичних послуг (стор. 150-176) дозволило автору сформулювати механізм реалізації потенціалу комплементарної співпраці підприємств туристичної індустрії. Даний механізм деталізує суб'єктів та зміст комплементарних зв'язків, які в сукупності спрямовані на забезпечення співгенерування цінностей для туристів у процесі надання послуг екологічного, цифрового та автентичного туризму (стор. 177-179). Для стимулювання розвитку туристичних послуг залежно від категорії туристів і їх характерних рис як споживачів автором розроблено відповідний інструментарій (стор. 180-182).

Зважаючи на наявність суттєвих інституційних прогалин у забезпеченні розвитку підприємств туристичної індустрії України автором досліджено особливості функціонування інституційної інфраструктури туризму і виділено недоліки інституційного забезпечення її розвитку (стор. 186-202). З метою нівелювання останніх автором розроблено положення щодо удосконалення інституційної інфраструктури туризму, в основу яких покладено створення системи компетентнісно-координаційних центрів комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії. Деталізовано ключові цільові орієнтири діяльності запропонованих центрів (активізація підприємницької діяльності та формування ефективних механізмів координації співпраці у сфері туризму),

розкрито принципи, функції та напрями діяльності (стор. 203-210).

Зважаючи на той факт, що в умовах цифровізації потребують перегляду інноваційні засади надання туристичних послуг, автором досліджено концептуальні аспекти реалізації інноваційно-інвестиційної діяльності (стор. 211-221). Деталізовано процес формування та реалізації спільних інноваційно-інвестиційних проєктів і стратегії розвитку комплементарних зв'язків під час співпраці підприємств туристичної індустрії, що склало основу пропозицій щодо системи забезпечення комплементарності їх інноваційно-інвестиційної діяльності (стор. 222-229). Зважаючи на ризикованість реалізації такого роду проєктних ініціатив запропоновано використання індикативної моделі оцінювання ризикових ситуацій під час реалізації інноваційно-інвестиційного проєкту в межах комплементарного партнерства підприємств туристичної індустрії (стор. 230-238). Практичне застосування останньої дозволить своєчасно розпізнати ситуацію зростання ризику і розробити пакет превентивних контрзаходів щодо його нівелювання.

В аспекті покращення комунікації з клієнтами та партнерами розроблено автором пропозиції і щодо формування сучасного маркетингового інформаційного середовища, створення якого сприятиме ефективному розвитку суб'єктів туристичного бізнесу за рахунок відстеження ринкових змін і оперативного реагування на них. Зважаючи на перспективність та ефективність використання омніканального підходу, автором в основу моделі формування маркетингового інформаційного середовища підприємств туристичної індустрії покладено створення спільних маркетингових омніканальних сервісів дослідження туристичного ринку, забезпечення взаємодії бізнес-партнерів і маркетингового управління реалізацією спільних проєктів розвитку підприємств туристичної індустрії (стор. 239-257).

За сукупністю та рівнем викладення наукових положень дисертаційну роботу Торопової Дарії Дмитрівни можна оцінити як закінчене дослідження з вагомими науковими результатами, які є обґрунтованими та достовірними.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Детальний аналіз матеріалів дисертації та наукових публікацій дозволяє підтвердити досягнення поставленої мети та сформульованих завдань, тобто автором отримано положення наукової новизни, що спрямовані на забезпечення комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії.

Основні положення наукової новизни зведено до двох груп результатів –

удосконалені та ті, що отримали подальший розвиток.

1. Наукові результати, що являють собою удосконалення теоретико-методологічних та методичних положень:

- удосконалено категоріальний апарат процесу забезпечення розвитку підприємств туристичної індустрії шляхом його доповнення авторським визначенням категорії комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії як процесу якісної трансформації підприємств туристичного сектору, реалізованої за рахунок формування та використання комплементарного потенціалу суб'єктів господарювання і застосування його інструментарію у процесі підтримки партнерських комунікацій (стор. 125-126);

- сформовано концептуальні положення щодо забезпечення комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії, в основу яких покладено формування комплементарних активів (імерсивність комунікацій, омніканальність управління процесами, спільний проєктний потенціал і відкритість інноваційних систем, стійкість моделей споживання, мультифункціональні команди, персоналізована споживча цінність). Розкрито мету, напрями та завдання щодо генерування та реалізації потенціалу комплементарної співпраці. Використання такої концепції сприятиме якісній трансформації підприємств туристичної індустрії на основі розвитку партнерства між учасниками ринку туристичних послуг (стор. 146-149);

- побудовано механізм реалізації потенціалу комплементарної співпраці підприємств туристичної індустрії, який деталізує суб'єктів та зміст комплементарних зв'язків, спрямованих на співгенерування цінностей для туристів у процесі надання послуг екологічного, цифрового та автентичного туризму. Даний механізм сприятиме адаптації напрямів та інструментів розвитку підприємств туристичної індустрії до зміни цінностей туристів і моделей споживання ними туристичних послуг (стор. 177-182);

- розроблено організаційний підхід до трансформації інституційної інфраструктури комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії, що передбачає розбудову системи компетентісно-координаційних центрів. Деталізовано цілі, принципи, ключові функції та напрями діяльності відповідних центрів. Створення мережі такого роду інституцій в сукупності дозволить створити сприятливе інституційне середовище підтримки комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії (стор. 203-210);

- удосконалено систему забезпечення комплементарності інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств туристичної індустрії. В основу даної системи покладено процес формування та реалізації спільних інноваційно-інвестиційних проєктів і стратегії розвитку комплементарних зв'язків під час

інноваційно-інвестиційної співпраці підприємств туристичної індустрії. Така система сприятиме активізації інноваційно-інвестиційної діяльності та створенню конкурентних переваг суб'єктів співпраці (стор. 222-238);

- запропоновано створення спільних маркетингових омніканальних сервісів дослідження туристичного ринку, забезпечення взаємодії бізнес-партнерів і маркетингового управління реалізацією спільних проектів розвитку підприємств туристичної індустрії. Ці пропозиції склали основу моделі формування маркетингового інформаційного середовища підприємств туристичної індустрії (стор. 244-257);

2. Набули подальшого розвитку:

- представлено систематизацію проблем розвитку підприємств туристичної індустрії України. Остання передбачає виділення проблем опосередкованого і прямого впливу та консолідацію останніх в такі групи, як інституційні, економічні, інфраструктурні, екологічні, соціальні, маркетингово-інформаційні та безпекові. Здійснення групування проблем саме таким чином дозволило ґрунтовно підійти до вибору інструментів забезпечення комплементарного розвитку підприємств туристичної галузі (стор. 76-80);

- виділено чинники мотиватори і бар'єри забезпечення міжгалузевої співпраці суб'єктів господарювання у сфері туризму, що склали основу класифікації чинників розвитку підприємств туристичної індустрії за змістовною ознакою. Врахування цієї пропозиції сприятиме підвищенню ефективності міжгалузевих зв'язків між суб'єктами ринку туристичних послуг (стор. 100-103).

Практична значущість результатів дослідження

Розроблені в дисертації теоретико-методичні положення і практичні рекомендації можуть бути використані в процесі обґрунтування та реалізації напрямів розвитку підприємств туристичної індустрії України, а також формування комунікаційного середовища їх ефективної співпраці.

Результати дисертаційного дослідження отримали практичне застосування. Зокрема пропозиції щодо трансформації інституційної інфраструктури комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії застосовуються в діяльності Харківської районної ради Харківської області (акт впровадження № 02-18/54 від 18 вересня 2023 р.), модель формування маркетингового інформаційного середовища підприємств туристичної індустрії використано в діяльності туристичного агентства «Fiesta Travel» (акт про впровадження № 17/11 від 15 листопада 2023 р.). Теоретичні та практичні розробки, запропоновані в дисертації, використовуються в навчальному процесі Українського державного університету залізничного транспорту при викладанні

дисциплін «Організація туристичної діяльності», «Організація маркетингової діяльності в туризмі», «Інноваційний розвиток підприємств», «Економіка і організація інноваційної діяльності», «Управління бізнес-процесами», «Міжнародна економіка», «Інвестування», «Управління проектами» і при виконанні кваліфікаційних робіт, що підтверджується актом впровадження від 18 грудня 2023 р.

Повнота викладення основних результатів в опублікованих працях

Теоретичні положення та методичні рекомендації, викладені в дисертації, висвітлено в опублікованих за темою дослідження наукових працях. Основні положення та висновки дисертаційної роботи викладено в 21 науковій праці, серед яких: 2 колективні монографії; 6 статей у наукових фахових виданнях; 1 стаття у наукових періодичних виданнях інших держав; 12 тез доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

У процесі оприлюднення наукових результатів було дотримано вимоги пунктів 8 і 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою КМУ № 44 від 12.01.2022 р. Це підтверджує достатність публікацій.

Відповідність дисертації встановленим вимогам

Дисертація Торопової Дарії Дмитрівни складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 320 сторінок, у т. ч. основний текст займає 230 сторінок. Матеріали дисертації проілюстровано 77 рисунками, 15 таблицями та містять 5 додатків. Список використаних джерел налічує 376 найменувань.

Логіка дисертаційного дослідження підпорядкована поставленій меті та завданням, визначає структуру роботи. Структура дисертаційної роботи узгоджена з назвою, метою та завданнями дослідження. Оформлення дослідження повністю відповідає вимогам Наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації».

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації

Засвідчуючи вагомість теоретичних і прикладних досліджень, викладених

у дисертаційній роботі, необхідно звернути увагу на недоліки та дискусійні питання, які містяться в тексті дисертації. Основні з них зводяться до такого:

1. Розкриваючи на стор. 49, рис. 1.13 глобальні імперативи розвитку підприємств туристичної індустрії автором акцентовано увагу на доцільності розвитку зеленого туризму та формування для туристів екологічних турів. Однак, незважаючи на перспективність даного напрямку, надалі в роботі не знайшли відображення інструменти розвитку екологічного туризму.

2. У пункті 1.3 автором детально розглянуто питання трансформації організаційних моделей мережевої інтеграції у сфері туризму в умовах цифровізації. Поряд з цим було б доцільно визначити, яку саме модель співпраці слід використовувати українським підприємствам туристичної індустрії.

3. Позитивно характеризує дисертацію розроблений механізм реалізації потенціалу комплементарної співпраці підприємств туристичної індустрії, який подано на стор. 178, рис. 2.24. Однак, недостатньо обґрунтованим є вибір саме даних типів туристичних послуг.

4. На стор. 203-210 подано пропозиції щодо організаційного підходу до трансформації інституційної інфраструктури комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії. Робота істотно виграла б, якби автором було доповнено дану пропозицію моделлю взаємодії даних центрів з іншими суб'єктами інституційної інфраструктури розвитку туристичної сфери.

5. На стор. 125, рис. 2.7 автором розкрито теоретичні положення забезпечення комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії. Робота істотно виграла б, якби автором було деталізовано комплементарні цінності, які будуть сформовані підприємствами туристичної індустрії в процесі поглиблення їх партнерської співпраці.

6. Цікавою є подана на стор. 235, рис. 3.14 індикативна модель оцінювання ризикових ситуацій під час реалізації інноваційно-інвестиційного проекту в межах комплементарного партнерства підприємств туристичної індустрії. Однак автору слід було б конкретизувати, які саме ризики, на його думку, мають найбільш загрозливий характер для підприємств туристичної індустрії в процесі поглиблення їх інноваційно-інвестиційної співпраці.

У цілому вищезазначені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи, бо отримані результати є новими, обґрунтованими, достовірними і доведеними.

Академічна доброчесність

Аналіз дисертаційної роботи Торопової Дарії Дмитрівни дозволив дійти

висновку, що в ній відсутні прояви академічного плагіату, фальсифікації та фабрикації, тобто порушень академічної доброчесності у дисертації немає, що підтверджено перевіркою програмними засобами в УкрДУЗТ.

Загальний висновок

Дисертаційна робота Торопової Дарії Дмитрівни на тему «Організаційно-економічні аспекти забезпечення комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії України» є самостійною кваліфікаційною науковою працею, яка виконана на актуальну тему. За своїм змістом відповідає спеціальності 051 «Економіка». Отримані результати та висновки є аргументованими, мають наукову новизну, важливе теоретичне та практичне значення. Впровадження результатів дисертаційної роботи підтверджено документально, про що свідчать акти про впровадження, наведені у додатках до дисертації. Порушень академічної доброчесності у роботі не виявлено.

За змістом, актуальністю, науковою новизною та практичною цінністю дисертаційна робота на тему «Організаційно-економічні аспекти забезпечення комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії України» відповідає вимогам пп. 6, 7, 8 і 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 р., а її автор, Торопова Дарія Дмитрівна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 051 «Економіка».

Доктор економічних наук, професор,
директор Навчально-наукового інституту
економіки і менеджменту
Харківського національного університету
міського господарства імені О. М. Бекетова

